

Cross-National Comparison / M. Adshead // Public Policy and Administration. - 2002. - Vol. 17. - No. 2. - P. 25-42. **6.** Borzel T. Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanization in Germany and Spain / T. Borzel // Journal of Common Market Studies. - 1999. - Vol. 37. - No. 4. - P. 597-616. **7.** Lodge M. Varieties of Europeanisation and the National Regulatory State / M. Lodge // Public Policy and Administration. - 2002. - Vol. 17. - No. 2. - P. 43-67. **8.** Rhodes R. A. W. Understanding Governance. Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability / R. A. W. Rhodes // Buckingham: Open University Press, 1997. - 274 p. **9.** Schimmelfennig F. Europeanization beyond Europe / F. Schimmelfennig // [Electronic resource]. - Living Rev. Euro. Gov. - 2007. - No.2. - Access mode: <http://www.livingreviews.org/lreg-2007-1>. **10.** Lippert B. From pre-accession to membership: implementing transformation and integration / B. Lippert, P. Becker // Towards EU-Membership. Transformation and Integration in Poland and Czech Republic. - Bonn : Europa Union Verlag, 1998. - P. 17-62. **11.** Рудік Н.М. Європеїзація посткомуністичних країн: основні етапи та особливості / Н.М. Рудік // [Електронний ресурс]. - Публічне адміністрування: теорія та практика Ел. зб. наук. праць. - № 2. - 2009. - Режим доступу: <http://www.dbuapa.dp.ua /zbirnik/2009-02/index.html>. **12.** Poland: Adoption of the Community acquis. - [Electronic resource]. - Access mode: www.europa.eu.scadplus. **13.** Lippert B. The Pressure of Europeanisation: From Post-communist State Administrations to Normal Players in the EU System / B. Lippert, G. Umbach // Baden-Baden: Nomos, 2005. - 203 p. **14.** Грицуник І.І. Системні особливості розвитку країн ЦСЄ в контексті адаптації до євроінтеграційного процесу / І.І. Грицуник // Дис. канд. наук: 23.00.04 - 2008. - 201 с.

УДК 321:438+439

Зеленько Г.І.

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ТРАНЗИТ У ВИШЕГРАДСЬКІЙ ЄВРОПІ В КОНТЕКСТІ «ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ» ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Демократичний транзит у країнах Вишеградської Європи (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина) є найуспішнішим прикладом використання інструментальних можливостей демократії, вдалого геополітичного становища, а також консолідованої позиції політичного класу щодо суспільно-політичних змін. Чинники, зміст і наслідки демократичного транзиту є предметом розгляду в цій публікації.

Ключові слова: демократичний транзит, консоціальна політика, політична інституціоналізація, фактори демократичного транзиту.

Демократический транзит в странах Вышеградской Европы (Польша, Чехия, Венгрия, Словакия), служит наиболее успешным примером использования инструментальных возможностей демократии, удачного геополитического положения, а также консолидированной позиции политического класса относительно общественно-политических изменений. Факторы, содержание и последствия демократического транзита являются предметом рассмотрения в данной публикации.

Ключевые слова: демократический транзит, консоциальная политика, политическая институционализация, факторы демократического транзита.

Democratic transit taking place in the Visegrad Europe (Poland, Czech Republic, Hungary, Slovakia) is the most successful example of the proper use of instrumental possibilities of democracy, a favourable geopolitical position and the political class' consolidated position on the social and political changes, that apparently provided success in transition from the authoritarian regime to the liberal democracy regime. Factors, meaning and consequences of democratic transit are considered in this publication.

Keywords: democratic transit, consolidation policy, political institutionalization, democratic transit factors.

Грамотне використання інструментальних можливостей демократії і вдалого геополітичного становища, а також консолідована позиція політичного класу щодо суспільно-політичних змін виявилися чинниками, що забезпечили успіх демократичного переходу країн Вишеградської Європи (Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина) від авторитарного режиму до режиму ліберальної демократії [1]. Звісно, ще довго за інерцією країни ЦСЄ вважатимуться посткомуністичними, але наразі, на тлі подій в Україні та Росії, є підстави вважати їхню траєкторію переходу відмінною від решти посткомуністичних країн. З огляду на схожість соціокультурних і геополітичних характеристик цих країн з Україною, траєкторію руху якої можна охарактеризувати формулою «Україна – не Росія», – аналіз центрально-європейського варіанту «третьої хвилі демократизації» представляє особливий інтерес для вітчизняної науки.

Відповідно до теорії «демократичної консолідації», демократія у своєму розвитку проходить такі фази: ерозія і розпад авторитаризму, режимна лібералізація, інституційна демократизація, етап неконсолідованої демократії і, нарешті, етап демократичної консолідації. На кожному з них відбуваються політичні, економічні та соціокультурні зміни якісного характеру. Швидкість просування до консолідованої демократії («телосу») може бути різною і залежить від сукупності внутрішніх та зовнішніх чинників [2, С. 173-185].

Вважається, що демократична консолідація проявляється крізь якісні зміни суспільно-політичної сфери внаслідок так званої «консолідації чотирьох рівнів»: 1) конституційна консолідація – формування на демократичних засадах центральних конституційних органів: президент, уряд, парламент і суди; 2) представницька консолідація – консолідація територіального (партії) та функціонального (асоціації) представництва інтересів. Партії одночасно можуть бути інститутами територіального і функціонального представництва; 3) інтегративна консолідація – зниження стимулів до неконституційних дій (які послаблюють демократію) з боку потенційних груп вето (військові, великі бізнесмени, землевласники, власники медійних проєктів, радикальні рухи та ін.) до такого рівня, коли вони інтегровані в демократію настільки, що цю систему вважають більш функціональною і ефективною, ніж будь-які інші [2, С. 185].

Запропонований алгоритм є універсальним, а процеси проходження фаз демократичного транзиту країнами Вишеградської Європи мають різні хронологічні межі. Першими до етапу консолідації демократії перейшли Польща, Угорщина та Чехія – з кінця 1990-х рр., Словаччина ж – тільки на початку 2000-х рр. після повалення режиму В. Мечіяра. Важливу роль у цих процесах, на мій погляд, відіграли такі чинники.

По-перше, зовнішньополітичний, роль якого полягала в розгортанні широкої підтримки процесам реформ з боку і ЄС, і США, що

супроводжувалося, насамперед, включенням країн Вишеградської Європи до складу країн-кандидатів на членство в ЄС. Такий статус передбачав набір заходів, спрямованих на реформування економіки, навчання кадрів, підтримку демократичних інститутів, адаптацію норм права до стандартів ЄС. Завдяки цьому країни регіону ніби «підтягувалися» до демократії.

По-друге, стимулюючу роль мав рівень державо- та націєформуючих чинників. Зокрема, події в Україні зими 2013-2014 рр. змушують зважати саме на цю обставину. Країни Вишеградської групи (далі – ВГ) за виключенням Угорщини є моноетнічними, що сприяло формуванню єдиної європейської ідентичності та консолідації суспільства. Їм вдалося уникнути випадків сепаратизму (за виключенням Чехословаччини), хоча, як відомо, процес роз'єднання Чехії та Словаччини носив мирний і добровільний характер.

Третій чинник – рівень структурних соціально-економічних обставин. Країни ВГ, зокрема Польща та Угорщина, мали приватний сектор економіки ще за часів соціалізму, і це полегшило їхній перехід до ринку. Країни ВГ уже протягом 1990-х рр. змогли істотно реформувати власну економіку і, що найважливіше, переорієнтувати експорт на країни ЄС. На момент вступу до ЄС вже близько 70% торговельного обороту країн Вишеградської Європи припадало на країни ЄС, тобто, перш ніж інтегруватися до ЄС політично ці країни інтегрувалися до нього економічно.

Четвертий чинник – рівень соціально-класового розвитку. Йдеться про наявність соціальної бази для демократії – середнього класу. У випадку країн Вишеградської Європи економічне зростання, яке вони отримали вже в першій половині 1990-х рр., сприяло його досить швидкому оформленню. Хоча навіть зараз середній клас країн регіону за матеріальними параметрами та можливостями поступається середньому класу країн Західної Європи.

П'ятий чинник – рівень культурно-ціннісного розвитку. У країнах ВГ процеси демократизації були обумовлені вищим, ніж у пострадянських країнах, рівнем розвитку цінностей та орієнтацій, характерних для громадянської політичної культури.

Шостий чинник – економічні та політичні процедури, здійснювані політичним класом. Дослідження шведського економіста А. Ослунда та американців Х. Лінца і А. Степана показали, що успішні демократичні транзити передбачають послідовну політичну демократизацію, після якої має бути здійснено розбудову і закріплення ефективних демократичних інститутів, і лише після цього – створення «економічного суспільства», системи соціальних гарантів та посередницьких інститутів між державою та ринком. Лише на цій основі мають здійснюватися болісні економічні реформи.

Сьомий чинник стосується мікрорівня і включає в себе особистісні та індивідуально-психологічні особливості ключових політичних акторів, які реально сприймали ситуацію, приймаючи адекватні політичні рішення.

Отже, у країнах Вишеградської Європи були достатні передумови для втілення консоціальної моделі демократизації [3]. Основна її перевага полягає в тому, що вона є однією з найдієвіших політичних стратегій врегулювання конфліктів у розколотих суспільствах, даючи можливість використовувати для ведення державної політики заходи ненасильницького характеру.

Політичні розколи в посткомуністичних країнах зумовлено, насамперед ставленням до зовнішньополітичних орієнтацій, типу політичного режиму, способу політичного транзиту, характеру конституціоналізму. У країнах Вишеградської Європи до цього додалися умови вступу до ЄС, а після набуття членства – способів адаптації у ньому. Серед найважливіших характеристик для таких суспільств А. Лейпгарт виділяє політичну стабільність, яка б включала в себе механізми підтримання стабільності системи, громадянський порядок, легітимність та ефективність; коаліційні уряди, пропорційність як головний принцип політичного представництва, розподілу посад в державі, взаємне вето або правило «співпадаючої більшості», яке передбачає при остаточному прийнятті рішення не звичайну, а кваліфіковану більшість, що дає меншості додаткові шанси на захист їхніх інтересів, високий ступінь автономності кожного сегмента в управлінні власними внутрішніми справами [4].

У консоціальній теорії акцент робиться на етнічній складовій, хоча поле її застосування значно ширше. Вона розглядається як «система акомодації» та компромісу між елітами, у рамках якої розколоті суспільства мають можливість зберегти політичну стабільність. Зараз вона має універсальний характер – як стратегія врегулювання конфліктів у суспільствах, поділених на основі мультикультуралізму, її застосовують у всіх ситуаціях, які характеризуються плюралізмом, незалежно від того, чи є він етнічний, релігійний, мовний, соціальний або інший. У політичній сфері справедлива акомодация досягається завдяки участі представників усіх груп в управлінні країною, автономії цих груп, пропорційному представництву і наявності права вето у меншин.

Політика консоціації можлива за наявності відповідної конфігурації політичних інститутів, своєрідної «політичної матриці», яка б уможливила її реалізацію. Змінні, необхідні для підтримки консоціальної політики, мною було згруповано так: тип виборчої системи і форми політичної участі з допомогою яких реалізується залучення громадян до вироблення суттєво значущих рішень; способи формування урядів і рівень їхньої легітимності; рівень консолідованості політичного класу щодо національних інтересів цих держав і наявність груп вето, здатних заблокувати захист або підтримку забезпечення відповідних національних інтересів; рівень соціальної активності, який має релевантні форми і, відповідно, співвідношення релевантних і нерелевантних форм політичної участі; якість державної бюрократії.

У країнах Вишеградської Європи відповідна «політична матриця» створювалася:

- по-перше, шляхом внесення змін до конституцій, а саме створенням адекватної конфігурації політико-правових інститутів, прийняттям необхідних процесуальних законів, що забезпечили повноцінність затверджених на конституційному рівні політико-правових процедур;
- по-друге, підтриманням доволі високого (хоча й не без коливань) рівня політичної довіри до органів державної влади (на рівні 23-40%, що є нормою для сталих демократій); для порівняння в Україні рівень довіри до органів державної влади тримається на рівні 8-12% з нетривалими коливаннями у бік підвищення);
- по-третє, підтриманням високого рівня консолідації навколо стратегічних політичних пріоритетів, а саме – підтримка вектору суспільно-політичних трансформацій (демократія і ринкова економіка), зовнішньополітичної орієнтації (євроатлантична інтеграція), які не були предметом політичного протистояння (політичні актори сперечалися переважно щодо тактичних кроків у реалізації цієї політики);
- по-четверте, створенням умов для розвитку релевантних форм політичної участі заради підтримки високої легітимності інструментів демократії (політичні вибори), правлячих партій і, відповідно, політичних рішень, відчуттям особистої причетності до реалізації державної політики;
- по-п'яте, завдяки реалізації євроатлантичного вектору в зовнішній політиці і набуттю статусу «країн-неофітів» у країнах ЦСЄ реалізовувалася так звана «модель зовнішніх стимулів», завдяки чому вони отримали всебічну підтримку від ЄС при реалізації модернізаційних проєктів. Останній факт створив позитивне зовнішнє тло для реалізації консолідаційної політики.

Зважаючи на те, що на початку демократичного транзиту в країнах Вишеградської Європи потрібний перехід призвів до конвульсивних змін, оскільки необхідні, але непопулярні економічні реформи уповільнювали й політичний поступ, виникали політичні кризи, хоча вони практично ніколи не переростали з внутрішньовладних у масові суспільно-політичні.

Відтак, при конституюванні належної конфігурації політико-владної моделі у всіх країнах з пострадянським (у термінах А. Медушевського) типом конституціоналізму проявився гострий конфлікт двох тенденцій: демократизації (як посилення принципу влади більшості) і ліберального конституціоналізму (основний принцип якого – гарантія прав особистості) [5, с. 221]. Оскільки абдикація (за Є. Вятром) – як форма демократичного переходу – передбачала проведення непопулярних, насамперед економічних, реформ, у країнах ЦСЄ найбільшою популярністю користувалися демагогічні партії, значного розвитку набув феномен популізму – невиправданих обіцянок швидкого покращення ситуації в умовах відсутності реальної можливості їх здійснити [5, С. 222]. Це істотно уповільнило прийняття нових конституцій, наслідком чого стала тривала робота численних конституційних комісій, асамблей. Відкладання прийняття конституцій (у Польщі нову конституцію було прийнято 1997 р., в Угорщині – 2011-го) дало можливість

узгодити найважливіші конституційні положення, необхідні для проведення консоціальної політики. Перевагу було надано парламентській, а не президентській формі правління, хоча в ряді випадків президенти були наділені значними повноваженнями (Польща, згодом Словаччина перейшли до всенародних виборів президента). Причина цього полягає переважно у побоюванні відновлення авторитарних режимів, що завжди поширюються на інститут сильної президентської влади. У Польщі повноваження президента не перевищують повноважень президента у класичній змішаній (парламентсько-президентській) системі, а, швидше, поступаються їм за обсягом.

Слід звернути увагу на роль глави держави в підтриманні суспільної рівноваги. У країнах ЦСЄ за всієї відмінності інституційних основ президентської влади президенти – харизматичні лідери (Л. Валенса у Польщі, В. Гавел у Чехословаччині) відіграли вирішальну роль у збереженні політичної стабільності, виконавши роль вишого надпартійного арбітра в кризових ситуаціях. У країнах Вишеградської Європи прийняття демократичних конституцій співпало з процесом національної самоідентифікації. Це призвело до посилення ксенофобії і націоналізму, що вступило в конфлікт з ідеями громадянського суспільства.

Іншою обтяжливою тенденцією було те, що створення нових політичних інститутів часто випереджало соціальну реальність. Інститути провокували зміну реальності: зокрема, парламенти утворилися раніше партій, котрі повинні були в них працювати. Для мобілізації своїх прихильників партії вдавалися до популістських лозунгів та обіцянок, що часто штучно відволікало виборців і, відповідно, партійних функціонерів від вирішення нагальних проблем. Водночас, партії аби триматися у політичному просторі повинні були шукати консенсус з принципових питань перехідного періоду, демонструючи результативність своєї діяльності. Виникав «парламентський тармидер» [5, С. 223], що не сприяло стабільній конституційній роботі. Це добре видно при вивченні процесу прийняття конституцій у різних країнах, який поєднував у собі і конфліктність, і пошук консенсусу. Зрештою, намагання поєднати різнорідні завдання розвитку політичної системи, ринкової економіки і забезпечення прав та свобод громадян призвело до створення телеологічних (орієнтовних) за характером конституцій. Конституції країн Вишеградської Європи отримали схвальну оцінку Венеціанської комісії, Ради Європи, Європарламенту, проте критерієм їх оцінки була не так адекватність реальним процесам, як відповідність ідеальному типу, існуючому в дискусіях а priori.

Позитивну роль у процесах демократичного транзиту відіграла люстрація, проведена в країнах регіону в різних модифікаціях. Незважаючи на те, що часом вона набувала рис «дикой люстрації», проявляючись у формі комуніфобії, у ряді країн регіону люстрація призвела до оновлення політичного класу та до вдосконалення механізмів формування політичних рішень.

Спільною рисою політичного процесу в посткомуністичних країнах є зростаючий (часто – вирішальний) вплив фінансово-промислових груп (олігополій) як політичних акторів, які до кінця 1990-х - початку 2000-х рр. стали інкорпоруватися до політичного класу на постійній основі. Країни Вишеградської Європи не є виключенням із цього правила, хоча рівень впливу фінансових об'єднань був і залишається в них значно нижчий, ніж у Росії чи в Україні, і ці структури не стали провідними акторами сучасної політики.

Фаза демократичної консолідації настає тоді, коли основні політичні актори досягають згоди щодо правил гри і, зрештою, визнають їх, у термінах Г.Колодка, «єдиною грою у місті» [6]. Перехід до демократії закінчується демократичною консолідацією, коли в межах перехідного режиму демократичні поведінкові зразки переходять у стабільні структури, а доступ політичних акторів до процесів прийняття політичних рішень відбувається в межах легітимних процедур, що визнаються основними політичними акторами.

Мірою інституалізації влади суттєво змінюються поведінкові зразки в суспільстві. Зазвичай цей період супроводжується масовим суспільним розчаруванням, обумовленим тим, що головні вимоги виконано, старий режим зруйновано, права на свободи реалізовано, демократичні і конституційні відносини встановлено. Групи, які переслідували ці цілі, втрачають основні мотиви для подальшої активності. При цьому політичні актори вважають за необхідне потурбуватися про власні соціальні та економічні засади існування. Партії намагаються монополізувати функції артикуляції та агрегації суспільних інтересів і поступово знешкодити «конкурента» у вигляді громадянського суспільства. Останнє розпадається на окремі сегменти і організується на основі інших, дуже диференційованих інтересів. Виникають структури домінування і гегемонії, що представляють економічно привілейовані інтереси, лобіюючи їх у державних органах. Це поглиблює соціальні розколи. Подібний розвиток, своєю чергою, посилює дезінтегруючі тенденції, коли різноманітні інститути громадянського суспільства ніби «замикаються» в собі. Подібна сегментація посилює центробіжні процеси, що проявляється у сплесках екстремізму, ксенофобії. На поверхню виходять мовні, релігійні, територіальні конфлікти, що може мати край негативні наслідки для державності як такої.

Інший аспект проблеми цього періоду полягає у зміні ставлення до держави, яке за неможливості нівелювання «тіньових сторін» громадянського суспільства, але вже в умовах демократії, призводить до політичного відчуження, обертаючись девальвацією демократії як політичного режиму загалом. Подібна фрустрація виливається в кращому випадку в масову суспільну аномію, у гіршому – у насильницькі дії проти діючої влади. У випадку неефективності або низької легітимності політичних інститутів суспільна реакція набуває форм «суспільного свавілля», коли політика твориться на вулиці. Держава, при цьому, поступово перетворюється на таку собі охлократію. Свідченням подібної неефективності політичних інститутів

стали нещодавні масові виступи в Угорщині, політична криза в Польщі, події «помаранчевої революції» в Україні.

Якщо підійти до проблеми з позицій неоінституціоналізму, визначивши державу як зацікавленого гравця на політичному ринку, то, очевидно, що часті зміни правил гри (створення нестабільної виборчої та партійної системи, постійне внесення змін до інституту виборчого права, його коригування під час самого електорального процесу) є свідченням неадекватного використання державою соціального капіталу. Воно призводить до спонтанного оформлення неформальних інститутів, що перешкоджають демократизації або ж виникають як результат прямої зацікавленості державної бюрократії у збереженні свого домінування в політичному процесі.

В останні роки країни ВГ зіткнулися з проблемами, які істотно дестабілюють ситуацію у них.

Конституційна консолідація у країнах ВГ відбулася. З-поміж усіх постсоціалістичних країн саме в них було найменше конституційних криз: у Польщі – 13, Угорщині – 12, Словаччині – 25, Чехії – 10. Показово, що у фазі консолідації демократії конституційна криза мала місце лише в Чехії у 2001 р. [7, С. 321]. Нині всі країни ВГ є парламентськими республіками, хоча в Польщі та Словаччині повноваження президентів більш виражені. У конституціях зафіксовано основні права та свободи громадян, типи виборчих систем (у Польщі, Словаччині та Чехії – пропорційні з відкритими партійними списками, преференційною системою голосування та обмежувальними бар'єрами, в Угорщині – змішана лінійна виборча система у співвідношенні «25 – 75»). Досить ефективною є регіональна політика, що стало наслідком політики «вирівнювання регіонів», запровадженої у процесі підготовки вступу до ЄС. Повноцінно функціонують органи місцевого самоврядування.

Аналіз партійних систем та організованих груп інтересів свідчить, що консолідації територіального (політичні партії) та функціонального (асоціації) представництва інтересів, загалом, відбулися. У країнах регіону сформувалися багатопартійні системи: у кожній з країн зареєстровано понад 100 партій, серед них стабільно впливовими (парламентськими) є 4 – 8, діє від 50 до 80 тисяч громадських організацій загальнонаціонального та місцевого масштабу. Водночас, для партійних систем характерна нестабільність (особливо в Польщі і Словаччині), хоча амплітуда політичного маятника скорочується. За висновками дослідників, майже всі партії та партійні коаліції зазвичай формуються не на ідеологічній, а на кон'юнктурній основі [8, С. 123]. За глибиною трансформації лише партійні системи Угорщини та Чехії є моделями, за основними характеристиками наближеними до європейських зразків.

Стосовно наступної ознаки процесу консолідації – зниження стимулів до неконституційних дій, які послаблюють демократію, з боку потенційних груп все до такого рівня, коли вони інтегровані в демократію настільки, що цю систему вважають більш функціональною і ефективною, ніж будь-які інші, – у країнах ВГ нині виявилися проблеми. Ситуацію, що склалася,

оцінюють по-різному. Так, на думку керівника Центру міжнародних досліджень у Парижі Ж. Рупника, «...нині саме мешканці Центрально-Східної Європи найбільш скептично налаштовані по відношенню до демократії, яку схвалює лише третина громадян цих країн. Такий самий скепсис спостерігається щодо виборів. Лише 22 % опитаних схвально відповіли на запитання: «Чи вважаєте ви свій голос вирішальним на виборах?» Популістські рухи, продовжує Ж. Рупник, користуються цією двоаякістю та незадоволенням. Їх неможна назвати антидемократичними, бо вони стверджують, що вони є вираженням «справжнього голосу народу». Водночас, вони антиліберальні, бо не вважають, що конституційні норми та представницька демократія мають пріоритети над цінностями і «законними» наріканнями суспільства [9]. Внаслідок цього відбувається поляризація суспільства. З метою впорядкування ситуації Варшава, Будапешт, Братислава та Прага намагаються посилити позиції держави в політичній системі, і це призводить до нових проявів популізму. Популістський виклик ринковому, прозахідному консенсусу еліт набуває двох форм: боротьби з корупцією або декомунізації. Наслідком стають численні випадки корупційних скандалів, спроб люстрації або санації систем, звинувачень посткомуністів у тому, що вони «нав'язали» суспільствам політичний та економічний проект у вигляді ЄС. Інші дослідники ситуацію не драматизують. Зокрема, дослідники фонду Бертельсмана констатують той факт, що за останні роки в країнах ЦСЄ не спостерігалось прогресу в зміцненні демократії за незначного зниження якості ринкових інститутів.

Дані Індексу трансформації за 2010 б. свідчать, що країни ЦСЄ досягли значних успіхів у вдосконаленні демократії та ринкової економіки [10, с. 125]. По-різному можна оцінити якість демократичних інститутів. Певний прогрес спостерігався у Польщі. Загалом, за показниками індексу якості управління, який оцінює продуктивність дій політичних еліт у демократичних і ринкових реформах, країни ЦСЄ продемонстрували покращення. Високі рівні консолідації можна пояснити порівняно високим рівнем освіти серед місцевого населення, відсутністю соціальних диспропорцій та класових суперечностей, орієнтацією на демократію і суспільну мобілізацію, розумними інституційними рішеннями нових демократичних еліт при розробці конституцій та повним розвінчанням соціалістичної та інших авторитарних альтернатив [10, С. 127].

Наразі в країнах Вишеградської Європи рівень довіри до інструментів демократії, через які реалізуються політика консолідації, є цілком співмірним з країнами сталої демократії. Зокрема, політичним партіям: у Чехії довіряє 17%, не довіряє 82%; в Угорщині, відповідно, 20% проти 77% (не довіряють); у Польщі 17% (довіряють) проти 80%, у Словаччині 17% проти 81% [10, С. 123]. Найбільше з-поміж країн ЄС партіям довіряють у Швеції (43%), Фінляндії, Нідерландах і Люксембурзі (по 37%). Середній рівень по ЄС – 17% тих, хто довіряє, проти 79%, хто не довіряє. Рівень довіри до уряду: у Чехії 27% довіряють, 71% не довіряє; в Угорщині 33% довіряють, 63% не довіряють; у Польщі 23% довіряють, 74% не довіряють, у Словаччині 28%

довіряють, 70% не довіряють. По ЄС 26% довіряють, 71% не довіряють [11, С. Т24]. Рівень довіри до парламентів: у Чехії 19% довіряє, 79% не довіряє; в Угорщині 31% довіряє, 66% не довіряє; у Польщі: 23% довіряє, 74% не довіряє; у Словаччині 27% довіряє, 71% не довіряє. По ЄС 27% проти 68%, які не довіряють [11, С. Т24].

Відносно стабільним є співвідношення єврооптимістів та європесимістів у країнах ВГ. Це вказує на те, що економічну кризу, яку переживає ЄС, люди не пов'язують з неефективністю політичних інститутів і самого інтеграційного утвору. Так, у Чехії 37% довіряють, 59% не довіряють інституціям ЄС; в Угорщині 48% довіряють, 46% не довіряють; у Польщі 44% довіряють, 45% не довіряють; у Словаччині 45% довіряють, 53% не довіряють. У країнах – старих членах ЄС рівень євроскептицизму є значно вищим: лише 32% довіряють ЄС, тоді, як 59% не довіряють [11, С. Т25]. Найбільшим рівнем довіри в країнах регіону користуються регіональні та місцеві органи влади: у Чехії 49% довіряють проти 48%, що не довіряють; в Угорщині 50% довіряють, 47% не довіряють; у Польщі 48% довіряють, 47% не довіряють; у Словаччині 49% довіряють, 50% не довіряють [11, С. Т26].

Ці цифри, а також наведені вище оціночні критерії Індексу трансформації свідчать, що держави ВГ уже є повноцінними демократіями, хоча й з певними недоліками та відхиленнями. Основні відхилення стосуються слабого рівня розвитку громадянського суспільства та представництва політичних інтересів, а також корупції у політиці та стійкого обмеження незалежності судової системи.

Натомість правил проведення демократичних виборів у регіоні послідовно дотримуються. Демократично обрані представники необмежені у своїх діях антидемократичними владними заборонами або зонами, виокремленими з-під дії конституцій; усі помітні політичні актори визнають дієвість демократичних правил політичної гри, а громадяни підтримують норми демократії. Країни Вишеградської групи віднесено до дванадцяти країн так званої «функціонуючої ліберальної демократії», які в результаті політичної трансформації повністю консолідовані або близькі до того, маючи бали демократичних показників у діапазоні 8,0 – 9,8 (за десятибальною шкалою) [10, С. 127]. Лише у Словаччині бали за свободу преси різко знизилися від 2008 р. Це пояснюється, по-перше, тим, що правлячі партії порушують інституційну автономію державних ЗМІ; по-друге, слабка фінансова база багатьох ЗМІ ставить їх у залежність від потужних бізнес-структур, які використовують ці ЗМІ для досягнення власних політичних інтересів.

Узагальнюючи особливості демократичного транзиту країн Вишеградської Європи, слід відзначити, що реалізація лінії на будівництво демократичного суспільства на базі політичного плюралізму і розмежування повноважень гілок влади відбувалася тут успішніше, ніж у пострадянських республіках, яких було віднесено також до «третьої хвилі демократизації». Цьому сприяли відповідні історичний досвід і стартова ситуація, значно нижчий, ніж у інших посткомуністичних країнах рівень суспільно-політичних

розмежувань, високий рівень національної самоідентифікації як європейських держав, велика роль зовнішніх факторів, що проявилася у формі політичної, економічної та фінансової підтримки ЄС і США, адекватність політико-правових інститутів та процедур, обраних у процесі конституцієтворення та повноцінна консоціальна політика.

Зрештою, ми бачимо досить успішні приклади демократичного переходу, які істотно відрізняються від решти варіантів демократичного транзиту своєю незначною тривалістю. Незважаючи на численні навколокоаліційні баталії, що мають місце протягом останніх років у Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині, ці країни, по-перше, продемонстрували дієвість основних атрибутів демократії: виборів, створення коаліцій, взаємодії влади та опозиції; по-друге, електоральні цикли, які відбулись у цих країнах в останнє десятиріччя, за всіма ознаками наближаються до системи «гойдалок», характерної для країн Західної Європи, тобто, кожен електоральний цикл спричиняє почерговий перехід влади від влади до опозиції на основі одних і тих самих процедур; по-третє, всупереч численним погрозам багатьох екстремістськи налаштованих політичних партій і навіть їхнього приходу до парламентів, політика цих країн не змінюється докорінно (жодна з партій публічно не заявляє про необхідність виходу з ЄС чи НАТО, про проведення реприватизації і т. ін.). Незважаючи на значну кількість конфліктів у країнах регіону, вони не набули статусу суспільно-політичних криз, а розгорталися як конфлікти всередині влади. Ефективною демократія може стати лише за умови інституалізації її процедур, що було підтверджено розвитком країн Вишеградської Європи.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Eisfeld R., Pal A. L. (eds.). *Political Science in Central-East Europe. Diversity and Convergence*. – Berlin: Barbara Budrich Publishers, 2010. – P. 9 – 35.
2. Schmitter P. *The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?* / P. Schmitter, T. Karl // *Slavic Review*. – 1994. – Vol. 53. – P. 3.
3. Детально ця проблема була викладена автором у статті: Зеленько Г.І. Консоціальні практики у політиці країн Центрально-Східної Європи // Г.І. Зеленько // *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса*. – 2013. – Вип. 1. (63). – С. 41-51.
4. Лейпхарт А. Со-общественное конструирование. – *Полис*. – 1992. – №4. – С. 67-78.
5. Медушевский А.Н. Теория конституционных циклов / А.Н. Медушевский. – Москва: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 576 с.
6. Колодко Г. Від шоку до терапії. Економіка і політика трансформації / Г. Колодко. – Львів: Часопис "І", 2004. – 563 с.
7. Raadt J. *Contested Constitutions: Legitimacy of Constitution-making and Constitutional Conflict in Central Europe* / J. Raadt // *East European Politics and Societies*. – Vol. 23. – № 3. – Summer. – 2009. – P. 319-328.
8. *Post-communist Transformations: The countries of Central and Eastern Europe and Russia in comparative perspective* / Т. Hayashi, А. Ogushi (ed.) – *Supporto*, 2009. – 180 р.
9. Рудник Ж. Повернення посткомунізму // *День*. – 2007. – 16 січня. – С. 3.
10. Брузис М. Восточная, Центральная и Юго-Восточная Европа / М.Брузис / Доннер С., Хартманн Х. *Индекс трансформации – 2010* Фонда Бертельсмана // *Свободная мысль*. – 2010. – №7. – С. 125 – 144.
11. SPECIAL EUROBAROMETER 415 "Europeans in 2014" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_415_data_en.pdf.